

Maria Juda

ORCID: 0000-0001-7557-1850

Instytut Nauk o Kulturze

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Lublin

**KULTURA INTELEKTUALNA
SĘDZIEGO ZIEMSKIEGO LUBELSKIEGO JACKA TREMBIŃSKIEGO
W ŚWIEŁIE INWENTARZA JEGO KSIĘGOZBIORU
Z DRUGIEJ POŁOWY XVIII WIEKU**

**The intellectual culture of the Lublin land judge Jacek Trembiński
in the context of the inventory of his 2nd half of the 18th century
book collection**

Summary: Over the centuries, the book has been the basic tool of scientific/scholarly and cultural communication. Historical home book collections appear to be a reliable indicator of intellectual horizons and of demographic, social and psychological characteristics of various social groups and specific individuals, including processes taking place in the socio-cultural sphere. The present analysis of the content of the book collection of the Lublin land judge Jacek Trembiński allows to show the impact books did exert on the intellectual profile of his as well as on his activities in the public and private sectors.

Keywords: science, history of science, books, historical home collections, intellectual culture, landed gentry, 18th century

Słowa kluczowe: naukoznawstwo, historia nauki, książka, historyczne księgozbiory domowe, kultura intelektualna, ziemiaństwo, XVIII wiek

Czytelnik w akcie lektury przyjmuje do swej świadomości treści zawarte w książkach. Rezultaty czytania są z jednej strony wynikiem cech osobowych czytelnika, takich jak wiek, wykształcenie, uprawiany zawód, płeć itd., z drugiej zaś szeroko rozumianego kontekstu społecznego. Książka będąc jednocześnie

nie przedmiotem materialnym i nośnikiem treści intelektualnych jest obiektem zainteresowania wielu nauk¹. Wiele kontekstów badawczych łączy ją i naukę o książce z naukoznawstwem i historią nauki, szczególnie w zakresie klasyfikacji piśmiennictwa, opisu tekstów książek naukowych, ich edycji i znaczenia w historii nauki, roli książki naukowej i popularnonaukowej w transmisji myśli naukowej w czasie i przestrzeni, w rozpowszechnianiu i popularyzowaniu nauki, kształtowaniu sylwetki intelektualnej i duchowej jej użytkowników, przygotowywaniu ich do pełnienia różnych ról społecznych².

Odbiór czytelniczy, realizowany zarówno przez indywidualnego odbiorcę, jak i określone zbiorowości leży u podstaw wyróżnienia w systemie społecznego obiegu książki kolekcji służących pewnym grupom społecznym oraz księgozbiorów prywatnych służących jednostce. Te ostatnie pozostawały w otoczeniu domowym i były wynikiem decyzji o charakterze ekonomicznym, ale też wyznacznikiem horyzontów intelektualnych, cech demograficzno-społecznych i psychicznych określonych jednostek i grup społecznych, procesów zachodzących w sferze społeczno-kulturowej³. Stąd też badania nad prywatnymi księgozbiorami dają możliwości rekonstrukcji historii nauki, kultury, mentalności oraz przepływu idei⁴. W tym kontekście warto spojrzeć na księgozbiór domowy sędziego ziemskiego lubelskiego Jacka Trembińskiego, który nie był dotychczas przedmiotem pogłębionej refleksji badawczej. Charakterystyka określonych typów piśmiennictwa tworzących kolekcję w kontekście zawartości treściowej innych tego rodzaju zasobów należących do szlachty, pozwoli na ukazanie specyfiki zainteresowań czytelniczych kształtujących sylwetkę intelektualną właściciela.

Obraz życia umysłowego i kulturalnego dawnego województwa lubelskiego i Lublina doby staropolskiej w znaczącym stopniu kształtowała książka, jej produkcja, rozpowszechnianie i czytelnictwo⁵. Księgozbiory środowiska miesz-

¹ Zob. K. Migoń, *Nauka o książce. Zarys problematyki*, Wrocław 1984; idem, *Bibliologia – nauka o kulturze książki*, [w:] *Encyklopedia książki*, pod red. A. Żbikowskiej-Migoń i M. Skalskiej-Złat, t. 1: *Eseje A–J*, Wrocław 2017, s. 23–32.

² Zob. K. Migoń, *Księgoznawstwo wobec historii nauki*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1972, t. 8, s. 25–36; idem, *Nauka o książce*, s. 258–270.

³ K. Głombiowski, *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1966, s. 33; J. Kostecki, *Dzieje czytelnictwa w Polsce (do roku 1945)*, [w:] *Ludzie i książki. Studia historyczne*, red. J. Kostecki, Warszawa 2006, s. 15.

⁴ D. Mornet, *Les enseignements des bibliothèques privées*, „Revue d’Histoire Littéraire de la France” 1910, t. 17, s. 449–496; F. Mikelarena Peña, *La cultura libraria en la Navarra rural entre 1750 y 1849*, „Historia Contemporánea” 2007, t. 34, p. 283–322, cyt. za: A. Dymmel, *Księgozbiory domowe w Lublinie w pierwszej połowie XIX wieku*, Lublin 2013, s. 17. Krytyczny stan badań i literatura przedmiotu dotycząca księgozbiorów domowych, zob. A. Dymmel, *Księgozbiory domowe*, s. 15–28, 467–496.

⁵ Zob. M. Juda, *Kultura książki na Lubelszczyźnie w czasach staropolskich. Zarys problematyki*, [w:] *Książki i Historia. Księga Jubileuszowa ofiarowana dr. Zdzisławowi Bieleniowi z okazji 50-lecia nieprzerwanej pracy w Bibliotece im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie*, Lublin 2008, s. 65–80.

czańskiego, zarówno patrycjatu, jak i reprezentantów niższego szczebla miały zazwyczaj charakter użytkowy, rzadko można spotkać kolekcje o bardziej uniwersalnym charakterze⁶. Gromadzono najczęściej dzieła, które były w powszechnym obiegu, nie wyróżniające się nowoczesnością opracowania, nie referujące najnowszych tendencji w poszczególnych dziedzinach wiedzy. Po prostu były dostosowane do poziomu wykształcenia właścicieli.

Zbieraczami i aktywnymi czytelnikami było także duchowieństwo parafialne. Rozbudzony pęd do wiedzy i zadania duszpasterskie skłaniały księży do nabywania niezbędnych pomocy dla własnego użytku i do wypełniania ważnej roli edukacyjnej, parafie w dawnej Rzeczypospolitej brały bowiem na siebie ciężar kształcenia elementarnego. Wielkość i zawartość treściowa tego typu zbiorów funkcjonujących na ziemi lubelskiej była podobna do tych, które zgromadzono w różnych diecezjach i dekanatach dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej⁷.

W księgozbiorach domowych średniej i drobnej szlachty główną część stanowiło piśmiennictwo polityczno-prawne, odpowiadające praktycznemu i doświadczoneму sposobowi myślenia o państwie, religijne podejmujące wielorakie i na różnym poziomie zagadnienia teologiczne, z zakresu szeroko rozumianego kaznodziejstwa, różnego rodzaju modlitewniki, śpiewniki, wszelkiego autoramentu literatura dewocyjna, teksty literackie i poradniki.

Jacek Trembiński wywodził się z zamożnej małopolskiej rodziny szlacheckiej, której potomkowie osiedlili się w województwie lubelskim w XVII stuleciu⁸. Lubelskie księgi grodzkie często cytują nazwisko Trembińskich, co zdaje się świadczyć o tym, że była to liczna i zamożna rodzina⁹. Jej przedstawiciele byli nie tylko właścicielami wielu dóbr, ale sprawowali też wiele

⁶ S. Nieznanowski, *Z badań nad czytelnictwem staropolskim na Lubelszczyźnie*, [w:] *Z dziejów życia literackiego w Polsce XVI–XVII wieku*, Wrocław 1980, s. 247–259; E. Torój, *Inwentarze księgozbiorów mieszczan lubelskich z lat 1591–1678*, Lublin 1997; eadem, *Inwentarze ksiąg mieszczan lubelskich z pierwszej połowy XVIII wieku*, „Folia Bibliologica. Biuletyn Biblioteki Głównej UMCS” 1996–1997, t. 44–45, s. 7–29; eadem, *Inwentarze ksiąg lubelskich introligatorów z pierwszej połowy XVII wieku*, Lublin 2000.

⁷ Por. J. Kracik, *Biblioteki parafialne a prywatne księgozbiory duchowieństwa. Dekanat Nowa Góra w XVII–XVIII w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1976, t. 32, s. 249–271; P. Jemioł, *Biblioteki parafialne dekanatów krakowskich: Lelów i Wolbrom w XVIII w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2012, t. 98, s. 121–148; M. Juda, *Akta wizytacyjne jako źródło do dziejów księgozbiorów historycznych. Na przykładzie akt dekanatu chełmskiego z XVIII i początku XIX wieku*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2016, t. 10, s. 107–118; J. Szady, *Inwentarz księgozbiorów parafialnych z drugiej połowy XVIII wieku – nowa metoda edycji*, „Journal: Textus et Studia” 2016, nr 1(5), s. 77–91, DOI: <https://doi.org/10.19265/TES.2016.01577> (tam też literatura przedmiotu).

⁸ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 9, Lipsk 1842, s. 114.

⁹ Archiwum Państwowe w Lublinie [APL], *Acta castrensia Lublinensia – Inscriptiones* [ACL – I], [Księga zapisów – KZ], vol. 174/21132, vol. 175/21133, vol. 176/21134, vol. 177/21135.

ważnych urzędów¹⁰. Funkcję pisarza bełskiego i sędziego ziemskiego bełskiego pełnił jego pradziadek Kasper Trembiński¹¹, a ojciec — Stefan Trembiński — był podczaszym trembowelskim¹². Również jego ojczym — Florian Łubieński — był pisarzem ziemskim sieradzkim, a następnie wojewodą poznańskim¹³. Zdaje się to świadczyć o zaufaniu, jakim darzyło społeczeństwo województwa lubelskiego członków tej rodziny. Obcowanie z zamożną i znaną rodziną Łubieńskich, której wielu przedstawicieli pełniło wysokie urzędy świeckie i kościelne oraz wykazywało ambicje intelektualne i szerokie zainteresowania kulturą duchową niewątpliwie pozytywnie i inspirująco wpłynęło na kształtowanie się umysłowości J. Trembińskiego.

Wobec braku źródłowych wzmianek odnoszących się do kierunków jego edukacji i przy przyjęciu, że urodził się około 1734 r., można uznać, że okres kształcenia przypadł na lata czterdzieste i pięćdziesiąte XVIII w., kiedy miał miejsce rozkwit szkół pijarskich i jezuickich¹⁴. Nie da się również ustalić, czy nauki pobierał w szkołach w Lublinie lub jego okolicach, czy po śmierci ojca i wyjeździe do Poznania w mieście nad Wartą i w nowym domu pozostawał pod wpływem ojczyma. Niezależnie od tego, czy pozostawał w orbicie szkolnictwa lubelskiego czy poznańskiego, to wiedza i umiejętności, jakie posiadał były podobne, tak jak sposób kształcenia i zakres edukacji obu kolegów zakonnych były porównywalne¹⁵. Absolwenci tego typu szkół zdobywali nie tylko niezbędne wykształcenie ogólne i specjalistyczne do pełnienia różnych funkcji na wielu poziomach administracji dawnej Rzeczypospolitej, ale też ogładę towarzyską i umiejętność wystąpień publicznych. Temu celowi służyły odpowiednio ukształtowane i weryfikowane programy i metody nauczania, nauczyciele i zaplecze naukowo-dydak-

¹⁰ APL, ACL – I, KZ, vol. 190/21143, k. 137, vol. 174, k. 215; APL, Acta castrensia Lublinensia – Relationes [ACL – RMO], vol. 449, k. 700.

¹¹ *Urzednicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Gmirek i R. Szczygieł, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992, s. 43/143, s. 53/226, s. 58/270.

¹² APL, ACL – RMO, vol. 262, s. 472; *Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy*, oprac. K. Przyboś, Wrocław 1987, s. 91/603.

¹³ W. Szczygielski, *Łubieński Florian*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 18, Wrocław 1973, s. 480–481.

¹⁴ O roli i znaczeniu jezuitów i pijarów w rozwoju nauki i kultury w dawnej Polsce, zob. *Wkład Pijarów do nauki i kultury w Polsce*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa 1993; *Wkład Jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Poznań 2004.

¹⁵ O szkolnictwie pijarskim i jezuickim w dawnej Polsce, zob. m. in., S. Biegański, *Szkoły pijarskie w Polsce: na pamiątkę 300-tej rocznicy Zgromadzenia ks. Pijarów*, Lwów 1898; M. Ausz, *Szkoły pijarskie na Lubelszczyźnie w wiekach XVII–XIX*, Lublin 2006; L. Piechnik, *Przemiany w szkolnictwie jezuickim w Polsce XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 1977, t. 25 z. 2, s. 31–63; J. Sprutta, *Edukacja klas niższych w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku*, „Nauczyciel i Szkoła” 2010, t. 3 (48), s. 27–46; A. Królikowska, *Kształcenie nauczycieli dla jezuickich szkół średnich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2019.

tyczne w postaci dobrze zorganizowanych i zasobnych bibliotek¹⁶. Nie natrafiono również na wzmiankę mówiącą o studiach Jacka na jakiegokolwiek wyższej uczelni, chociaż nie można tego wykluczyć. Jego brat bowiem — Rafał Trembiński — studiował teologię w Rzymie¹⁷. Mógł też poprzestać na praktycznej nauce prawa, jaką dawała praktyka w Trybunale Koronnym w Lublinie¹⁸. Była to dość powszechna droga zdobywania edukacji prawniczej i wielu synów szlacheckich tą ścieżką dochodziło do doskonałej znajomości tej problematyki.

Przed objęciem funkcji pisarza ziemskiego lubelskiego, co potwierdzają wpisy dokonane jego ręką w 1778 i 1779 r.¹⁹ i następnie sędziego ziemskiego w roku 1784, był w latach 1766–1769 chorążym urzędowskim i pułkownikiem wojsk pancernych wojewody sandomierskiego Jana Wielopolskiego²⁰.

Mimo, iż urząd sędziego ziemskiego można było sprawować przez okres jednego roku, to w przypadku Trembińskiego odstępiono od tej zasady. Pozostawał bowiem na tym stanowisku między 1784 a 1786 r. Zdaje się to świadczyć o uznaniu, jakim cieszył się wśród prawników lubelskich, a przede wszystkim szlachty. Najprawdopodobniej był człowiekiem o dużym wyrobieniu społecznym i szerokich horyzontach umysłowych, przede wszystkim w obszarze wiedzy prawniczej. Do pewnego stopnia ten fakt potwierdzają jego publiczne wystąpienia przy oddaniu łaski i w czasie reasumpcji Trybunału Koronnego w roku 1782²¹ i 1785²². Wynika z nich, że traktował swój urząd poważnie, do piastowanych funkcji przywiązywał dużą wagę oraz starał się wykonywać je dobrze i solidnie.

¹⁶ O bibliotekach pijarskich i jezuickich, zob. m. in. L. Grzebień, *Organizacja bibliotek jezuickich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2013; M. Kwiatkowska, *Z dziejów biblioteki szkoły pijarskiej w Piotrkowie Trybunalskim 1675–1833(1864)*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum” 1991, t. 2, s. 75–96; M. Mirek, *Pietas et Litterae. Wpływ kolegium pijarów w Podolińcu na rozwój dawnego szkolnictwa*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2020, t. 114, s. 215–263, DOI: <https://doi.org/10.31743/abmk.11777>.

¹⁷ S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków 1933, s. 489.

¹⁸ H. Gmiterek, *Lublin w stuleciach XVII i XVIII wieku*, [w:] *Lublin, dzieje miasta*, t. 1: *Od VI do końca XVIII wieku*, Lublin 2008, s. 144–152.

¹⁹ APL, Acta terrestria Lublinensia – Liber Relationum [ATL – LR], vol. 207/58/72, k. 8, 46.

²⁰ APL, ACL – I, vol. 175, k. 47, 255; *Urzędnicy województwa lubelskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. W. Kłoczewski i W. Urban, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1981, s. 47/287, s. 93/685, s. 101/767; *Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Chłapowski i A. Falniowska-Gradowska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1993, s. 126/975.

²¹ *Mowa [...] Jacka Trembińskiego, sędziego ziemskiego lubelskiego przy oddawaniu łaski miana*, [w:] *Ordinatio judiciorum ordinariorum generalium Tribunalis Regni Lublinensis [...] die 11 mensis Aprilis Anno 1782*, [b.m., dr., Lublin, Druk. Trynitarzy, po 11 IV 1782], D₁r.

²² *Mowa w czasie reasumpcyi [...] i oddania łaski marszałkowskiej dnia 4-tego [...] kwietnia 1785 roku przez [...] Jacka Trembińskiego [...] miana*, [w:] *Ordinatio Judiciorum ordinariorum generalium Tribunalis Regni Lublinensis [...] die 4-ta mensis Aprilis in reasumptio judiciorum Anno D-ni 1785*, Lublin, Typis Sacrae Regiae Maiestatis in Collegio PP. Trinitariorum, [po 8 IV 1785], D₁r.

O tym, że cieszył się uznaniem i szacunkiem współczesnych świadczy mowa pogrzebowa, jaką wygłosił Benedykt Czajkowski. Jacek Trembiński jawi się — pomijając panegiryczną konwencję wypowiedzi — jako człowiek o nieskazitelnym charakterze i uroku osobistym. Mimo swego bogactwa (był właścicielem kamienicy w Lublinie oraz dużych włości ziemskich na ziemi lubelskiej i chełmskiej)²³, erudycji i stanowiska jakie zajmował, pozostawał człowiekiem skromnym²⁴.

W spisie majątku Trembińskiego, sporządzonym po jego śmierci w roku 1786 przez wdowę Katarzynę z Wyleżyńskich Trembińską, wniesionym później do księgi grodzkiej lubelskiej²⁵, obok wykazu licznych dóbr ziemskich i ruchomych, znajduje się spis książek jego prywatnej kolekcji²⁶.

Tego rodzaju wykazy charakteryzują się wysoką wartością źródłową. Są bowiem dokumentami pokazującymi stan faktyczny zbiorów. Stanowiąc źródło bezpośrednie należą do kategorii źródeł wiarygodnych²⁷. Chociaż dokumentują tylko obecność książki w określonej kolekcji, a nie fakt jej rzeczywistej lektury na własny użytek lub też dla szerszego grona odbiorców, to na ich podstawie można wydobywać wybory i kierunki zainteresowań czytelniczych ich właścicieli. Dostępność do księgozbiorów prywatnych nie ograniczała się tylko do domowników, ale rozszerzała na osoby z bliższego bądź dalszego otoczenia, na wcześniejsze i kolejne pokolenia. Stanowiąc zazwyczaj integralną część inwentarza pośmiertnego majątku, odzwierciedlają duchowe potrzeby właściciela niekonięcznie poddającego się aktowi bezpośredniego, indywidualnego zapoznania się tekstem książki²⁸. Poświadczają też „realną”, o najwyższym stopniu przybliżenia

²³ APL, ACL – RMO, vol. 492, k. 224–226.

²⁴ B. Czajkowski, *Kazanie podczas pogrzebu [...] Jacka hrabi Trembińskiego, sędziego ziemskiego lubelskiego ... dnia 10 czerwca roku 1786 miane*, Lublin, w Drukarni Uprzywilejowanej J.K. Mości XX. Trynitarzów, [po 10 VI 1786. O życiu i działalności J. Trembińskiego zob. też M. Juda, *Trembiński Jacek*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, red. nauk. P. Jusiak, M. Sioma, J. Ternes, t. 4, Lublin 2014, s. 260–262.

²⁵ Księga zachowała się w dobrym stanie fizycznym, zdecydował zapewne o tym dobrej jakości papier i oprawa. Tekst pośmiertnego inwentarza majątku po J. Trembińskim utrwalony został francuską bastardą humanistyczną (kursywą polską), dzięki czemu jest czytelny, zob. J. Słowiński, *Rozwój pisma łacińskiego w Polsce XVI–XVIII wieku*, Lublin 1992, s. 126–139.

²⁶ APL, ACL – RMO, vol. 492, k. 223–271. Podobne spisy książek są częścią pośmiertnych inwentarzy majątków szlacheckich pochodzących z różnych regionów Rzeczypospolitej, zob. H. Bogdanow, *Literatura społeczno-polityczna jako wyraz zainteresowań szlachty krakowskiej w XVIII wieku*, „Studia o Książce” 1972, t. 3, s. 346; eadem, *Piśmiennictwo religijne w księgozbiorach szlachty krakowskiej w XVIII wieku jako wyraz jej zainteresowań czytelniczych*, [w:] *Problemy kultury literackiej polskiego Oświecenia. Studia*, pod. red. T. Kostkiewiczowej, Wrocław 1978, s. 84; J. Dumanowski, *Świat rzeczy szlachty wielkopolskiej w XVIII wieku*, Toruń 2006, s. 40; D. Główna, *Książki w inwentarzach pośmiertnych szlachty ziemi zakroczymskiej w XVIII w.*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, 2020, t. 29 z. 1, s. 119–128.

²⁷ B. Bienkowska, *Inwentarze księgozbiorów prywatnych jako źródła do badań nad dziejami czytelnictwa*, „Studia o Książce” 1989, t. 18, s. 65.

²⁸ D. Główna, *Książki w inwentarzach*, s. 111.

do czytelnika, dostępną w określonym czasie i miejscu, aktualną ofertę księgarską. Zidentyfikowane bibliograficznie książki mogą również wskazywać na krąg odbiorców oferty wydawniczej konkretnych oficyn drukarskich i stanowić ważne źródło do poznania kultury intelektualnej przedstawicieli różnych grup społecznych rezydujących w środowiskach lokalnych wobec mniejszych lub większych centrów życia społecznego i kulturalnego²⁹.

Spis wykazuje 262 tytuły książek w 432 woluminach (jedna jest najprawdopodobniej autorskim rękopisem)³⁰ w układzie alfabetycznym według ich tytułów, które przybierają zróżnicowane formy. Na 230 zidentyfikowanych bibliograficznie dzieł 26 posiada pełny, przejęty z karty tytułowej tytuł. W 95 przypadkach mamy do czynienia ze skrótami, w których najczęściej brano pod uwagę słowa wyeksponowane większym modułem lub tłustym drukiem i nie zawsze rozpoczynające tytuł. W odniesieniu do 88 dzieł zastosowano inne (zmienione) brzmienie tytułu w stosunku do oryginału. Stosowano również przyjęte w środowisku skróty myślowe, stanowiące nazwę obiegują książki, które dla ówczesnych były łatwe do zidentyfikowania, obecnie dostarczają niemało problemów. Tylko w 19 przypadkach podany został autor tekstu, a w dwóch tłumacz. W ogóle nie uwzględniono adresu wydawniczego i ceny. O takiej metodzie i sposobie sporządzenia inwentarza zdecydował zapewne fakt, że nie chodziło w tym przypadku o sprzedaż książek czy wycenienie ich wartości, ale o przekazanie ich rodzinie. Można również sądzić, że spis w alfabetycznym porządku tytułów był odzwierciedleniem układu woluminów w bibliotece domowej Trembińskiego. Nie było też wypracowanych i powszechnie przyjętych w różnych kancelariach zasad wykonywania tego rodzaju czynności, stąd też panowała w tym względzie pewna dowolność i dostosowywanie metod spisu do konkretnych potrzeb i sytuacji³¹. Z tego też względu w odniesieniu do niektórych zanotowanych pozycji identyfikacja bibliograficzna nie jest możliwa.

W oparciu o bibliograficzne i katalogowe źródła informacji udało się zidentyfikować 230 dzieł³². Z uwagi na lakoniczność i wieloznaczność zapisów nie moż-

²⁹ Ibidem, s. 112.

³⁰ *Manuskrypt pisany mów sejmowych w różnych latach (in folio sześćdziesiąt)*, APL, ACL – RMO, vol. 592, k. 261.

³¹ Zob. m. in. J. Rudnicka, *Biblioteki mieszczan warszawskich za Stanisława Augusta*, [w:] *Warszawa XVIII wieku*, t. 2, Warszawa 1973, s. 125–163; E. Torój, *Inwentarze księgozbiorów*; M. Juda, *Księgozbiór rajcy i aptekarza Pawła Soldadiniego. Przyczynek do dziejów kultury intelektualnej mieszczaństwa krakowskiego pierwszej połowy XVIII wieku*, [w:] *O etosie książki. Studia z dziejów bibliotek i kultury czytelniczej*, red. T. Wilkoń, Katowice 2017, s. 49–66.

³² Podstawowymi źródłami informacji były: <https://www.worldcat.org> [dostęp: luty 2023 – kwiecień 2023], <https://estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/> [dostęp: luty 2023 – maj 2023]. Brano pod uwagę edycje przypadające na lata życia J. Trembińskiego, które, jak można sądzić, były najbardziej dostępne na rynku księgarskim. Z lat wcześniejszych ostatnie wydania sprzed 1734 r., czasem były to pierwsze (jedyne) edycje.

na było tego uczynić w stosunku do 31 pozycji wydawniczych³³. Dominują dzieła napisane w języku polskim (90%), na drugim miejscu plasuje się piśmiennictwo opublikowane po łacinie (7%), dwujęzyczne i wielojęzyczne tezaursy stanowią 3% zasobu. Opublikowane zostały przede wszystkim w XVIII w. (93%), z XVII stulecia pochodzi 7% pozycji wydawniczych. W głównej mierze są wytworami polskich oficyn typograficznych, wśród których prym wiodzie Warszawa (44%), kolejne miejsca zajmują Kraków (10%), Lwów i Lublin (po 9%), Wilno (6%), pozostałych 11,5% stanowią książki posiadające w adresie wydawniczym, Berdyczów, Gdańsk, Kalisz, Leszno, Łowicz, Nieśwież, Podhorce, Połock, Poznań, Przemyśl, Raków, Dobromil, Sandomierz, Supraśl, Zamość. Europejskie drukarstwo reprezentują oficyny z Lipska i Wrocławia (0,5%).

Księgozbiór był gromadzony na przestrzeni wielu lat, a zdają się o tym świadczyć daty wydań książek, które są przede wszystkim edycjami osiemnastowiecznymi. Pewien wyjątek stanowią teksty opublikowane w poprzednim stuleciu i na przełomie XVII i XVIII w. Być może tych książek nie zgromadził sam, ale odziedziczył po kimś z rodziny, ewentualnie mógł je nabyć w antykwariacie.

Wykaz tytułów biblioteki Trembińskiego nie daje pełnego jej obrazu, ale na jego podstawie można ogólnie scharakteryzować zawartość księgozbioru i wskazać na zainteresowania czytelnicze jego właściciela. Podobnie jak wiele ówczesnych tego rodzaju kolekcji książkowych był on dość zróżnicowany pod względem tematyki i liczby pozycji wydawniczych w poszczególnych działach piśmiennictwa. Najliczniejszą grupę stanowią książki o szeroko rozumianej tematyce religijnej (91 tytułów, 35% ogółu), następną pod względem liczebności reprezentuje literatura piękna (48 tytułów, 18%), dalszą książki społeczno-polityczne (40 tytułów, 14%), 8% stanowią dzieła gospodarczo-praktyczne, po 7% teksty historyczne i dotyczące wychowania młodzieży, 5% to podręczniki i po 3% słowniki i piśmiennictwo retoryczne.

Dominacja piśmiennictwa religijnego w księgozbiorze Trembińskiego wpisuje się w ogólne tendencje epoki w zakresie gromadzenia tego rodzaju kolekcji. Potwierdzają to księgozbiory szlachty krakowskiej czy zakroczymskiej³⁴. Taka liczebność literatury tego rodzaju odzwierciedla ważną rolę, jaką wiara odgrywała w życiu społeczeństwa dawnej Rzeczypospolitej. Bogate piśmiennictwo religijne autorów obcych i rodzimych nie tylko popularyzowało formalizm wyznaniowy, ale niejednokrotnie sięgało do głębokich pokładów życia uczuciowego.

W tej części swojego księgozbioru Trembiński zgromadził różnego autoramentu literaturę kaznodziejską, reprezentowaną przez znane „Kazania księdza de la Rue w czterech tomach”³⁵ oraz bardzo popularne wśród wydawców i czytelników

³³ Np. „Dyariusz podróży”, „Informacje o jubileuszu”, „Konstytucji rocznej kawalki”, „Zaleta kart”.

³⁴ Zob. H. Bogdanow, *Piśmiennictwo religijne*; D. Głowska, *Książki w inwentarzach*, s. 116–124.

³⁵ K. de la Rue, *Kazania przez ...*, cz. 1–4, Lwów, Drukarnia J.K.M. Akademii Soc. Jesu, 1759.

ków teksty okolicznościowe, takie jak „Kazanie na pogrzeb J. W. Rzewuskiej”³⁶ czy „Carmen Nuptiale Excellentissimis Joanni Chodkiewicz et Ludovicae Rzewuska książek dwie”³⁷. Trafiające w gust słuchaczy, często wzbogacone fraszkami, wierszykami i elementami moralistycznymi kazania, przyciągały czytelników swoistą atmosferą swojskości i rodzinności. Równie cenione było dostarczające wzorów do naśladowania i wykorzystywane do nauczania oraz umacniania wiary katolickiej, obecne niemal we wszystkich księgozbiorach domowych, piśmiennictwo hagiograficzne³⁸, rozmyślania³⁹ i książki do nabożeństwa⁴⁰. Księgozbiór odzwierciedla też zainteresowanie właściciela szerzonym przez jezuitów i niemal powszechnie akceptowanym przez bractwo szlachecką kultem Serca Jezusowego i kultem maryjnym, na co wskazują „Nabożeństwo do Serca Jezusowego”⁴¹, „Nabożeństwo do Pana Jezusa”⁴², „Nabożeństwo różańcowe”⁴³ czy „Niebo łask Maryi”⁴⁴. Sylwetkę duchową właściciela kształtowały również książki zawierające informacje o miejscach słynących z cudów⁴⁵ i reguły zakonne⁴⁶. Kilkanaście zbiorów modlitw przeznaczonych na wszystkie dni tygodnia i kierowanych do różnych patronów, których specjalnie sobie upodobał i czcił⁴⁷, a także „Kom-

³⁶ Ludwik kapucyn, *Kazanie na pogrzebie [...] Anny Rzewuskiej [...] w Olesku*, Lwów, Drukarnia Jana Filipowicza, (1765). O kaznodziejstwie doby staropolskiej, zob. m. in., M. Ślusarska, *Kaznodziejstwo epoki stanisławowskiej — inspiratorzy, twórcy, odbiorcy*, 1995, „Napis” ser. 2, s. 101–117; U. Kicińska, *Wzorzec szlachcianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII w.*, Warszawa 2013; K. Panuś, *Kaznodziejstwo*, t. 2: *Kościół w Polsce od średniowiecza do baroku*, Kraków 2022, s. 313–474, DOI: <https://doi.org/10.21306/9788376432328>; t. 3: *Kościół w Polsce od oświecenia do współczesności*, Kraków 2022, s. 8–136, DOI: <https://doi.org/10.21906/9788376432335>.

³⁷ F.M. Leśniewski, *Carmen nuptiale Illustrissimis Excellentissimis Sponsis Joanni Chodkiewicz [...] et Ludovicae Rzewuska*, 1766.

³⁸ Np. *Cultus Devotio ad S. Aloysium Gonzaga*, Vilnae, Typis Academicis Soc. Jesu, 1743. O piśmiennictwie hagiograficznym, zob. U. Borkowska, *Hagiografia polska (wiek XVI–XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2: *Od Odrodzenia do Oświecenia*, cz. 1: *Teologia humanistyczna*, pod red. M. Rechowicza, Lublin 1975, s. 471–504.

³⁹ Np. J. Crasset, *Uwagi, albo rozmyślania chrześcijańskie nad najsłodszyimi wyrokami Ewangelii, dla zabawy duszy dane*, cz. 1 i 2, Przemyśl, Drukarnia Coll. Soc. Jesu, 1765.

⁴⁰ Np. *Godzina ze czterdziestu godzin jedna na Adorację Przenajświętszego Sakramentu*, Kraków, Drukarnia Michała Dyaszewskiego, [1753].

⁴¹ *Nabożeństwo do najsłodszej serca Jezusowego [...] dla wygody nabożnych*, Zamość, Drukarnia Akademicka, 1768.

⁴² *Nabożeństwo do Pana Jezusa ukrzyżowanego, według zwyczaju kongregacji dobrej śmierci*, Poznań, Drukarnia Coll. Soc. Jesu, (ok. 1739).

⁴³ *Sposób nabożny odprawiania Różańca Przenajdostojniejszej Boga-Rodzicy Maryi Panny, y Najsłodszej Imienia JEZUS*, Warszawa 1740.

⁴⁴ *Niebo łask Maryi w 12 gwiazd ozdobione*, Lublin, Drukarnia Coll. Soc. Jesu, 1738.

⁴⁵ Np. I. Orłowski, *Summa cudów y łask niezliczonych światu Polskiemu okazanych przy obrazie Sokalskim N. Bogarodzicy Maryi*, Warszawa, Drukarnia Coll. Soc. Jesu, 1724.

⁴⁶ *Reguła Świętego Franciszka Serafickiego Zakonu*, Kraków, 1772.

⁴⁷ Np. *Septyma albo Krótkie Nabożeństwo do Św. Jacka*, Kraków, Drukarnia Akademicka, 1759; *Modlitwy S. Brygidy o Męce Chrystusa Pana*, Br. m. wyd., 1731; F. Nepveu, *Mysli albo*

pendium variorum Benedictionum ex Rituali Romani depromptum”⁴⁸ świadczą o tym, że Trembiński, podobnie jak wielu innych przedstawicieli szlachty, przywiązywał znaczną wagę do nabożeństwa i ceremonii kościelnych⁴⁹. Tego rodzaju piśmiennictwo dawało też wskazówki postępowania, aby chrześcijanin mógł osiągnąć wieczną szczęśliwość po śmierci i zapewne głównie z tego powodu znalazło miejsce w księgozbiorze. Widnieje też w nim cenione i popularne kompendium różnych działów teologii Tymoteusza Szczurowskiego⁵⁰. Brakuje natomiast, często występujących w innych tego typu księgozbiorach, tekstów biblijnych⁵¹. Odnajdujemy tylko poczytną historię biblijną „Uwagi albo rozmyślenia chrześcijańskie”⁵². Tego rodzaju dzieła popularyzowały tekst Pisma Świętego w łatwy i przyjazny dla ówczesnego czytelnika sposób. Duża liczba dzieł religijnych, jest też odzwierciedleniem światopoglądu właściciela, absolwenta szkół jezuickich i daje pewne świadectwo, że były one gromadzone świadomie. Jako gorliwy wyznawca wiary katolickiej czytał więc żywoty świętych, korzystał też z tekstów nabożeństw odprawianych na różne okazje. Pisane przez obrońców Kościoła katolickiego dzieła religijne należały zapewne do jego codziennej lektury. Treści przekazywane przez piśmiennictwo religijne uzupełniały teksty literackie nasycone tego typu wartościami⁵³.

Bogaty i zróżnicowany charakter posiadają książki z zakresu literatury pięknej, czytane dla przyjemności i rozrywki. Odnaleźć wśród nich można zarówno dzieła mające długą i utrwaloną pozycję jak „Historia o Cesarzu Rzymskim Duklecjanie”⁵⁴ czy popularne także w innych księgozbiorach należących do tej grupy społecznej co Trembiński „Rozmowy Fociana o związku obyczajności z Polityką”⁵⁵ oraz teksty współczesne właścicielowi, reprezentujące dawne

refleksje chrześcijańskie rozłożone na wszystkie dni całego roku, Cz. 1–4, Lublin, Drukarnia Coll. Soc. Iesu, 1754.

⁴⁸ *Compendium variorum benedictionum ex Rituali Romano depromptum, cui Accessie itinerarium clericorum*, Lublin, Drukarnia Coll. S. Iesu, 1760.

⁴⁹ Zob. H. Bogdanow, *Piśmiennictwo religijne*, s. 116; D. Główna, *Książki w inwentarzach*, s. 114–116.

⁵⁰ T. Szczurowski, *Hasło Zbawienne Nauki Apostolskiej Złożone I Zgromadzone Z Rozmaitych Rozmow, Z Teologii Dogmatycznej, Moralnej, Spekulatywnej, Historycznej, z Kanonów, Z Katechizmu, I Z Nauki Ascetycznej Wyjęte*, t. 1–4, Wilno, Drukarnia Bazylikańska, 1780–1783.

⁵¹ H. Bogdanow, *Piśmiennictwo religijne*, s. 104–105; *Kolekcje historyczne. Księgozbiory szlacheckie XVI–XVII wieku*, Warszawa 2004, s. 52–53.

⁵² J. Crasset, *Uwagi albo rozmyślenia* (zob. przyp. 39).

⁵³ Zob. *Motywy religijne w twórczości pisarzy polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Lublin 1995; *Religijność literatury polskiego baroku*, red. Cz. Hernas, M. Hanuniewicz, Lublin 1995.

⁵⁴ *Historia piękna y ucieczna o Poncyanie Cesarzu Rzymskim, jako syna swego jedynego Dyoklecjana*, 1761.

⁵⁵ Zob. H. Bogdanow, *Literatura piękna*, s. 140; G.B. de Mably, *Rozmowy Fociana o związku obyczajności z polityką, w greckim języku od Nikoklesa zostawione [...] na polski język przetłumaczone*, Warszawa, Drukarnia XX. Scholarum Piarum, 1771.

i nowe gatunki literackie. W rejestrze odnotowane są zbiory wierszy, poematy, komedie, listy, pamiętniki, satyry i powieści. Te ostatnie zwracają uwagę, są bowiem wytworem literackim mało jeszcze znanym, który dopiero zaczynał się kształtować⁵⁶. Tematyka powieści wyrastała z bezpośrednich doświadczeń, opartych na obserwacji. Autorzy opisywali współczesne stosunki społeczne i obyczajowe, ukazywali na ich tle konflikty międzyludzkie, poszerzali wiedzę o świecie i życiu⁵⁷. Tematy do powieści czerpano ze świata szlacheckiego, można w nich także znaleźć nowe pierwiastki ludowe.

Dziela literatury pięknej posiadały też silne zabarwienie polityczne i dlatego wywierały wpływ na kształtowanie się opinii publicznej. Propagowały, jak to czynił w „Panu Podstolim” Ignacy Krasicki, nowoczesnego bohatera szlacheckiego, nowe wzorce życia ziemiańskiego, obyczaje i ideały, łączącego tradycję ze zrozumieniem współczesnego świata⁵⁸. Konwencje powieściowe Krasickiego wykorzystał Józef Korwin Kossakowski w dziele „Ksiądz Pleban” przedstawiając wzór oświeconego plebana⁵⁹. Włączając te poczytne i ważne dzieła do swojej kolekcji Trembiński znalazł się w szerokim gronie tych szlacheckich właścicieli księgozbiorów, dla których obywatelska i dydaktyczna powieść polska XVIII w. była warta uwagi⁶⁰.

Oprócz oryginalnego tego rodzaju piśmiennictwa polskiego Trembiński nabył do swojej biblioteki cieszące się uznaniem i popularnością utwory obcych autorów w tłumaczeniach na język polski. Do księgozbioru włączył cieszący się dużą popularnością utwór Daniela Defoe o przygodach Robinsona Crusoe⁶¹ oraz szereg tekstów z literatury francuskiej⁶². Obraz zainteresowań literackich właściciela księgozbioru dopełniają modne wówczas komedie, reprezentowane przez popularne, obecne także w księgozbiorach szlachty krakowskiej, dzieło Franciszka Bohomolca, zapisane jako „Komedya Figlaczego”⁶³. Wnosiły one akcenty rozrywkowe i realistyczne i poprzez swoją formę uświetniały życie szlacheckie w salonach i dworach. Literaturę i dramat polskiego oświecenia przenikał duch

⁵⁶ Np. J.K. Kossakowski, *Ksiądz Pleban*, Warszawa, Michał Gröll, 1786; D. Defoe, *Przypadki Robinsona Crusoe*, Warszawa, Michał Gröll, 1775; I. Krasicki, *Mikołaja Doświadczyńskiego Przypadki*, Warszawa, Michał Gröll, 1776; I. Krasicki, *Pan Podstoli*, Warszawa, Michał Gröll, 1784.

⁵⁷ Z. Libera, *Oświecenie*, Warszawa 1974, s. 72.

⁵⁸ M. Klemensiewicz, *Oświecenie*, Warszawa 2008, s. 184–191.

⁵⁹ Ibidem, s. 297–300.

⁶⁰ H. Bogdanow, *Literatura piękna*, s. 155; D. Główna, *Książki w inwentarzach*, s. 122.

⁶¹ O Danielu Defoe, zob. *Daniel Defoe* <https://www.nndb.com/people/759/000026681/> [dostęp: 15.05.2023].

⁶² Np. De Mouchy, *Wieśniaczka uszczęśliwiona*, Warszawa, Piotr Dufour, 1779–1780. O literaturze francuskiej, zob. A. Nikliborcowa, *Literatura Francji feudalnej (do końca wieku XVIII)*, [w:] *Dzieje literatur europejskich*, pod red. W. Floryana, t. 1, Warszawa 1977, s. 581–691.

⁶³ Np. F. Bohomolec, *Komedye*, Warszawa, Drukarnia Coll. Soc. Jesu, 1755, zob. H. Bogdanow, *Literatura piękna*, s. 147; F. Oraczewski, *Zabawy, czyli życie bez celu*, Warszawa, Michał Gröll, 1780.

satyry i wycisnął na niej swoje piętno, a za pośrednictwem słowa drukowanego docierał do szerokiego grona odbiorców⁶⁴. Na polskim rynku wydawniczym i księgarskim dostępna była również i chętnie nabywana, odkryta przez podróżników i misjonarzy francuskich, fantastyka wschodnia⁶⁵. Zestaw ten uzupełniają teksty zawierające wrażenia z podróży, kwestie polityczne, gospodarcze i społeczne listy⁶⁶ oraz pamiętniki⁶⁷.

Literatura piękna odgrywała doniosłą rolę w kształtowaniu świadomości społecznej i narodowej, w szerzeniu ideałów oświecenia. Miarą jej powodzenia był fakt nawiązywania do aktualnych zagadnień życia, poruszała tematy interesujące społeczeństwo w okresie dynamicznych zmian ówczesnej polskiej rzeczywistości. Obecność i lektura dzieł zachodniej proveniencji literatury pięknej, przenikających zgodnie z panującą wówczas modą do Polski oraz wzorującej się na niej rodzimej, stawiają Trembińskiego w rzędzie ludzi światłych, czytanych i dobrze orientujących się w tym, co jest modne, a przede wszystkim warte lektury, zwłaszcza w odniesieniu do powieści nowej, propagującej nową wizję świata, wyrażającej awans cnót i wartości wchodzącego do literatury bohatera oświeceniowego.

Świadomych i aktywnych członków zbiorowości społecznej zawsze żywo interesowała problematyka polityczna, obejmująca istotne zagadnienia funkcjonowania społeczeństwa. Istotnym narzędziem kształtowania opinii publicznej stała się książka, którą dla swoich celów wykorzystywały zarówno instytucje i osoby sprawujące władzę, jak i pozostające wobec nich w opozycji⁶⁸. Mając na uwadze rolę i znaczenie w życiu publicznym dawnej Rzeczypospolitej średniej szlachty zainteresowanie piśmiennictwem społeczno-politycznym powinno być powszechne, ale jak pokazały badania Heleny Bogdanow zawartość księgozbiorów szlachty krakowskiej zdaje się nie potwierdzać tego faktu⁶⁹. W tym kontekście biblioteka Trembińskiego wyróżnia się wśród innych tego typu kolekcji, bowiem literatura społeczno-polityczna zajmuje niepoślednie miejsce. Składa się na nią 48 pozycji, co stanowi 17% całości kolekcji. W tym dziale widnieją poważne zbiory praw i konstytucji „Konstytucja konwokacyjna elekcyjna i koronacyjna Roku tysięcznego siedemsetnego sześćdziesiątego i tysięcznego siedemsetnego

⁶⁴ Np. F. Karpiński, *Zabawki wierszem i prozą*, t. 1–6, Warszawa, Michał Gröll, 1782–1786.

⁶⁵ J.M. Galland, *Awantury arabskie lub tysiąc nocy i jedna*, Warszawa, t. 1–12, Michał Gröll, 1772–1774.

⁶⁶ Np. F. Siarczyński, *List Sandomierzanki do Podolanki*, Kraków, Ignacy Grebel, 1784.

⁶⁷ Np. H. Gawłowski, *Pamiętnik moralny z różnych polskich autorów*, Warszawa, Drukarnia Misjonarzy, 1782.

⁶⁸ Zob. K. Głombiowski, *O funkcjonalną koncepcję nauki o książce*, „Studia o Książce” 1970, t. 1, s. 12–13.

⁶⁹ Książki o treści społeczno-politycznej występują tylko w połowie zbadanych inwentarzy, skupiają się w kilku bogatszych księgozbiorach, przeważnie w jednym egzemplarzu, zob. H. Bogdanow, *Literatura społeczno-polityczna*, s. 348.

siedemdziesiątego piątego”⁷⁰, uchwały różnych instytucji i instancji reprezentowane przez „Formule Iuridica Simone Zagorski”⁷¹, kodeksy i inwentarze prawne, takie jak „Inwentarz Praw Koronnych”⁷², które zaznajamiały użytkownika z faktycznym stanem ustroju państwa, przyczyniały się też do poszerzenia uświadomienia politycznego. Potrzebną do sprawowania funkcji publicznych wiedzę czerpano też z czasopism. Trembiński do swojego księgozbioru włączył czołowe i cieszące się uznaniem następujące tytuły prasowe „Monitorów in 12 sześć” i „Nowe Wiadomości Ekonomiczne tomików sześć”⁷³. Dostarczały one i popularyzowały wiedzę naukową w związku ze wzrastającymi potrzebami życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego kraju.

Obecność w księgozbiorze Trembińskiego ważnego i opiniotwórczego dzieła Stanisława Konarskiego „O skutecznym rad sposobie tomów trzy” zdaje się potwierdzać jego zainteresowanie reformami podejmowanymi przez obóz Czartoryskich⁷⁴. Poglądy autora na istotne kwestie dotyczące życia publicznego, postulowane reformy mające na celu usprawnienie działalności aparatu państwowego, wyartykułowane w oparciu rozległą wiedzę historyczną oraz doświadczenia krajowe i zagraniczne były dla niego zapewne inspirujące. Umiejętności prowadzenia obrad publicznych uczył się nie tylko przez praktykowanie, ale też, jak pokazuje księgozbiór, z dostępnej na rynku wydawniczym lektury⁷⁵.

Prawodawstwo polskie wymagało wszelkiego rodzaju pomocy i podręczników wyjaśniających zawiłe kwestie prawne⁷⁶. Można zatem sądzić, że tego rodzaju piśmiennictwo potrzebne było właścicielowi do sprawowania funkcji

⁷⁰ Np. *Konstytucje publiczne Sejmu extra ordynaryjnego Warszawskiego*, Warszawa, Drukarnia XX. Scholarum Piarum, [1778].

⁷¹ Np. S. Zagórski, *Formulae iuridicae inducendis et conficiendis [...] in castro Lublinensi usitatae*, Lublin, Drukarnia Coll. Soc. Jesu, [po 28 X] 1768.

⁷² Np. S.T. Waga, *Inwentarz praw, statutów, konstytucji koronnych i W. Księstwa Litewskiego, znajdujących się w 6 pierwszych tomach Volumina Legum*, Warszawa 1782; *Dyariusz sejmu walnego ordynaryjnego odprawionego w Warszawie Roku 1766*, Warszawa, Drukarnia Coll. Soc. Jesu, [1767].

⁷³ *Monitor*, Warszawa, Mitzler de Kolof, 1764–1784; *Nowe Wiadomości Ekonomiczne i Uczonne*, Warszawa, Mitzler de Kolof, 1758–1762, 1766–1767. W księgozbiorach szlachty krakowskiej widnieją „Nowe Wiadomości”, brakuje natomiast „Monitora”, zob. H. Bogdanow, *Literatura społeczno-polityczna*, s. 359–360. Nie ma ich w księgozbiorach szlachty zakroczymskiej, zob. D. Główna, *Książki w inwentarzach. O czasopiśmie tego okresu*, zob. „*Monitor*” 1765–1785. *Wybór*, oprac. i wstęp E. Aleksandrowska, Wrocław 1976; *Prasa polska w latach 1661–1864*, red. J. Łojek, Warszawa 1976, s. 45–53.

⁷⁴ S.H. Konarski, *O skutecznym rad sposobie*, Warszawa, Drukarnia Scholarum Piarum, 1760–1762. Dzieło to widnieje także w księgozbiorach szlachty krakowskiej, zob. H. Bogdanow, *Literatura społeczno-polityczna*, s. 360–361.

⁷⁵ S. Sienicki, *Sposób Nowoobmyślony konkludowania Obrad Publicznych*, Łowicz, Drukarnia J.Mci Prymasa 1764.

⁷⁶ O źródłach prawa i źródłach poznania prawa, zob. *Historia państwa i prawa Polski*, t. 2: *Od połowy XV wieku do r. 1795*, pod red. J. Bardacha, Warszawa 1966, s. 184–189, 470–473.

prawniczych najpierw pisarza, a potem sędziego ziemskiego. Będąc żywym uczestnikiem życia publicznego, w tym reprezentantem Trybunału lubelskiego, musiał odznaczać się spośród innych prawników erudycją i dużą wiedzą. Czerpał ją niewątpliwie z książek prawniczych, przyswajał sobie obowiązujące przepisy, które potrafił właściwie dobierać i odpowiednio interpretować. Korzystając z kodeksów prawnych, tekstów konstytucji, zbiorów kazań, „mów” różnych autorów, sam układał swoje wystąpienia, a świadczy o tym znajdujący się w księgozbiorze liczący 60 kart manuskrypt⁷⁷. W bliskim związku z tego rodzaju piśmiennictwem pozostawały teksty odnoszące się do zagadnień politycznych⁷⁸ oraz wydawnictwa publicystyczne, z których czerpał wiedzę na temat aktualnej sytuacji w życiu politycznym i społecznym kraju.

Jednym z głównych obszarów zainteresowania właściciela księgozbioru była historia. Dział ten obejmuje teksty autorów rodzimych i obcych, dotyczące dziejów świata starożytnego z popularnymi dziełami Karola Rollina „Dziejopis starożytny” i Filipa Mauquera „Dzieje Rzeczypospolitej Rzymskiej w tomach dwóch”⁷⁹ oraz Rzeczypospolitej z „Historia Polonica Joannis seu Longinus Sumptu Herburti edita” i „Historia narodu polskiego 3 t.” Adama Naruszewicza⁸⁰. Reprezentują zarówno średniowieczną jeszcze histografię, ale też, i to w większości, europejską i rodzimą historiografię krytyczną doby wczesnonowożytnej. Uwagę zwraca dzieło Monteskiusza „Uwagi nad przyczynami wielkości i upadku Rzeczypospolitej Rzymskiej”⁸¹. Przedstawiając historię Rzymu autor opierał się na analizie faktów i podjął próbę ich racjonalnego wyjaśnienia⁸², tworząc w ten

⁷⁷ *Manuskrypt pisany*, APL, ACL – RMO, vol. 492, k. 225.

⁷⁸ Np. S. Majchrowicz, *Trwałość szczęśliwa Królestw albo ich smutny upadek*, Lwów, Drukarnia Akademii S.J.R., 1764; J. Siemaszko, *Zdania o stanie politycznym państw europejskich*, Wilno, Drukarnia XX Scholarum Piarum, 1769; A. Wiśniewski, *Rozmowy w ciekawych y potrzebnych filozoficznych y politycznych materiach*, t. 1–3, Warszawa, Drukarnia XX Scholarum Piarum, 1760–1762.

⁷⁹ Np. Ch. Rollin, *Dziejopis starożytny Egipcyanów, Kartainców*, Lublin, Drukarnia Coll. Soc. Jesu, 1743; F. Maquer, *Dzieje Rzeczypospolitej Rzymskiej*, t. 1–2, Warszawa, Michał Gröll, 1768.

⁸⁰ Np. J. Długosz, *Historia Polonica [...] in tres tomos digesta*, Dobromili, in officina Joannis Scheligae, 1615; A. Naruszewicz, *Historia narodu polskiego od początku chrześcijaństwa*, t. 2–7, Warszawa, Michał Gröll, 1780–1786. Dziel tych nie spotykamy w krakowskich księgozbiorach szlacheckich XVIII w. „Kronika” J. Długosza w powyższym wydaniu spotykana jest w kolekcjach należących do szlachty koronnej w XVII w., zob. J. Puchalski, *Literatura polityczna w siedemnastowiecznych księgozbiorach szlachty koronnej w świetle produkcji wydawniczej krajowych oficyn drukarskich z lat 1501–1732*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1993, t. 15: *Zbiory Rozproszone*, s. 55. O historii historiografii, zob. A.F. Grabski, *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2005, idem, *Dzieje historiografii*, Poznań 2006.

⁸¹ K. Montesquieu, *Uwagi nad przyczynami wielkości i upadku Rzeczypospolitej Rzymskiej z francuskiego na polski przetłumaczone*, Warszawa, Drukarnia XX Scholarum Piarum, 1762. Książkę tę znajdujemy także w jednym z księgozbiorów szlachty krakowskiej, zob. H. Bogdanow, *Literatura społeczno-polityczna*, s. 361.

⁸² Z. Libera, *Oświecenie*, s. 33.

sposób podstawy nowej metodologii, zgodnie z którą dzieje narodu należy rozpatrywać w powiązaniu z jego życiem. Książka ta była ważna dla reformatorów, pozwalała bowiem pokazać zwolennikom ustroju starożytnego Rzymu, jak przez brak zgody wewnętrznej, ambicje i zwady trybunów, szczególnie ich prawo do weta, upadła wolność i państwo rzymskie. Duże zainteresowanie tą dziedziną wynikało zapewne z faktu, że historii przypisywano duże wartości poznawcze. Dostarczała nie tylko wiele godnych do naśladowania przykładów, ale dawała też wskazówki jak należy postępować w określonych sytuacjach. Historia była traktowana jako „światło prawdy”, musiała zatem opierać się na odpowiednich źródłach⁸³.

Na uwagę zasługuje grupa książek odnoszących się do wychowania i edukacji dzieci i młodzieży, co niewątpliwie wyróżnia kolekcję spośród innych tego rodzaju zbiorów⁸⁴. W zidentyfikowanej bibliograficznie części księgozbioru jest 20 tego rodzaju tytułów, a wśród nich popularne dzieło Dymitra Krajewskiego „Gry nauk dla dzieci”⁸⁵. Ich obecność zdaje się świadczyć o trosce Trembińskiego wobec wychowania i właściwego przygotowania do życia córek, których edukacja miała domowy charakter. Dbano o wszechstronne wykształcenie młodego pokolenia, ale także podniesienie własnej wiedzy i umiejętności stała u podstaw włączenia do zbioru licznych pozycji wydawniczych z zakresu wzbudzających duże zainteresowanie w dobie Oświecenia dyscyplin, takich jak: geografia, fizyka, matematyka, geometria, medycyna. Geografię reprezentuje cenione i popularne dzieła Karola Wyrwicza „Geografia powszechna X. Wyrwicza albo opisanie krótkie świata całego Książek Trzy” i Antona Friedricha Büschinga „Geografia Królestwa Polskiego y Wielkiego Księstwa Litewskiego”⁸⁶, fizykę książka Samuela Kaspra Chróścikowskiego „Fizyka doświadczeniami potwierdzona”⁸⁷ matematykę Szymona Bielskiego „Arytmetyka praktyczna”⁸⁸, geometrię Szymo-

⁸³ H. Barycz, *Dzieje nauki w Polsce w epoce Odrodzenia*, Warszawa 1957, s. 131.

⁸⁴ W jednym księgozborze szlachty zakroczymskiej występuje tylko pojedynczy egzemplarz, zob. D. Główska, *Książki w inwentarzach*, s. 122.

⁸⁵ Np. D.T. Krajewski, *Gry nauk dla dzieci. Służące do ułatwienia ich edukacji. Przez które łatwo nauczyć się mogą: poznawania liter; syllabizowania, czytania w polskim i francuskim języku. Formowania Charakteru, pisania języków ze zwyczaju, Historii, Geografii, i początków Arytmetyki*, Kraków 1777; J. Locke, *Książka o edukacji z francuskiego na polski język przetłumaczona*, Warszawa, Drukarnia XX. Scholarum Piarum, 1781; *Gospodyni dobra, czyli fundamenta ekonomii gospodarskiej, osobom młodym do tego stanu zabierającym się potrzebne*, Kraków, Ignacy Grebel, 1784.

⁸⁶ K. Wyrwicz, *Geografia Powszechna Czasów Teraźniejszych*, Warszawa, Drukarnia Scholarum Piarum, 1778; A.F. Büsching, *Geografia królestwa Polskiego y Wielkiego Księstwa Litewskiego, tudzież innych Prowincji do nich należących*, Lipsk, Warszawa, Michał Gröll, 1768.

⁸⁷ S.K. Chróścikowski, *Fizyka doświadczeniami potwierdzona*, Warszawa, Drukarnia Scholarum Piarum, 1764.

⁸⁸ Sz. Bielski, *Arytmetyka praktyczna krótkim i łatwym sposobem przez pytania dla wygody i używania szkolnej młodzieży zebrana*, Warszawa, Drukarnia Scholarum Piarum, 1775.

na Huilliera „Geometria dla Szkół Narodowych”⁸⁹, medycynę Franciszka Curtiusa „Opis chorób prędkiego ratunku potrzebujących”⁹⁰. Tym celom przyświecały również trój- i dwujęzyczne słowniki. Dominują wśród nich te, które odnoszą się do języka francuskiego, co nie wydaje się być zaskoczeniem, ponieważ jego znajomość należała do kanonu ówczesnego wykształcenia⁹¹. Nabył zatem słowniki Józefa Uszaka Kulikowskiego „Dykcjonariusz Polsko-Francuski Kulikowskiego Jeden”, Piotra Doneta „Dykcjonarzów Francusko Polskich do Edycji Doneta tomów dwa” i Michała Abrahama Trotza „Dykcjonarzów Francuskich Edycji Trotza cztery”. Uzupełnił ten zestaw dziełem Jana Krzysztofa Gottscheda „Gramatyk niemieckich Dwie”⁹². Obracając się w pewnych kręgach arystokracji musiał się swobodnie posługiwać tym językiem, dbał również o jego znajomość u swoich córek⁹³. Aby doskonalić wymowę zakupił tekst S. Konarskiego „Stanisłai Konarski e Scholis Pijus de arte gene cognitandi ad Artem Gene dicendi Pars Prima”⁹⁴.

Trembiński jako właściciel dużych majątków ziemskich musiał, choćby z konieczności, interesować się sprawami gospodarczymi. W księgozbiornie popularne i wielokrotnie wznawiane dzieło Jakuba Kazimierza Haura „Gospodarstwo ziemiańskie w Polsce Haura”⁹⁵. Chcąc podnieść dochodowość swoich

⁸⁹ S. L’Huillier, *Geometria dla Szkół Narodowych*, Kraków, Drukarnia Szkoły Głównej Koronnej, 1785.

⁹⁰ F. Curtius, *Opis chorób prędkiego ratunku potrzebujących*, Warszawa, Drukarnia Nadworna, 1783. O naukach matematyczno-przyrodniczych i humanistycznych w Polsce doby baroku i oświecenia, zob. H. Barycz, *Barok*, K. Opalek, *Oświecenie*, [w:] *Historia nauki polskiej*, t. 2, wstęp i red. B. Suchodolski, Wrocław 1970, s. 111–223, 330–462.

⁹¹ Np. J. Uszak Kulikowski, *Dykcjonariusz Polsko-Francuski*, Poznań, Drukarnia Coll. Soc. Jesu, 1773; P. Donet, *Nouveau Dictionnaire [...] français, latin et polonoise*, Warszawa, Drukarnia XX. Scholarum Piarum, 1743; M. A. Trotz, *Nouveau Dictionnaire [...] François, Allemand et Polonois*, Lipsk, nakład Friderich Gleditsch, 1771–1772; S. Dąbrowski, *Gramatyka francuska i polska*, Warszawa, Drukarnia XX. Scholarum Piarum, 1763–1772. O dziejach wychowania i edukacji kobiet, zob. S. Kot, *Historia wychowania*, t. 1: *Od starożytnej Grecji do połowy wieku XVIII*, t. 2: *Wychowanie nowoczesne: od połowy wieku XVIII do współczesności*, Warszawa 2010, S. Litak, *Historia wychowania*, t. 1: *Do Wielkiej Rewolucji Francuskiej*, Kraków 2010, s. 156, 160, 172–173, K. Kossowska, *Polska myśl pedagogiczna pod koniec XVIII wieku wobec zmian w kształceniu i wychowaniu kobiet*, „Humanum. Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne”, 2018, t. 30(3), s. 109–121.

⁹² J.K. Gottsched, *Gramatyka niemiecka*, Lwów, 1774–1775.

⁹³ Przegląd badań nad historią kobiet w Polsce doby wczesnonowoczesnej, w tym nad edukacją dziewcząt, zob. C. Kukło, *Badania nad historią kobiet w Polsce w XVI–XVIII wieku w latach 2011–2020. Niezmienna atrakcyjność, ale czy nowe pytania?*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historia” 2020, t. 107, s. 13–57, DOI: <https://doi.org/10.18778/0208-6050.107.02>.

⁹⁴ S.H. Konarski, *De arte bene cogitandi ad artem dicendi bene necessaria*, Warszawa, Drukarnia Scholarum Piarum, 1767.

⁹⁵ J.K. Haur, *Ekonomika ziemiańska generalna*, Warszawa, Drukarnia Coll. Soc. Jesu, 1756–1757. Widnieje także w księgozbiornach szlachty wielkopolskiej i zakroczymskiej, zob. J. Duma-

gospodarstw, w książkach szukał wszelkich porad na temat uprawy roli, hodowli zwierząt domowych, a nawet produkcji napojów alkoholowych czy opału⁹⁶. Także w celach praktycznych wykorzystywane były zawierające instrukcje na wypadek choroby poradniki medyczne i weterynaryjne reprezentowane przez takie teksty jak: „Rozmaite lekarstwa domowe”, „Nauka przeciwko ospie”, i „Sposób leczenia bydła”⁹⁷. Książki te służyły również upowszechnianiu higieny, a w pewnych przypadkach mogły zastępować nawet pomoc lekarską⁹⁸.

Kolekcja nosi silne piętno indywidualności swego właściciela, jest dokumentem pozwalającym do pewnego stopnia odtworzyć sylwetkę intelektualną i duchową człowieka, który zgromadził ją w czasie piastowania funkcji pisarza i sędziego ziemskiego⁹⁹. Z uwagi na swoją liczebność jest świadectwem poważnych zainteresowań intelektualnych właściciela, potwierdzeniem jego udziału w życiu kulturalnym środowiska. Nabywana przez niego książka najprawdopodobniej nie miała spełniać funkcji ozdobnej na domowych półkach, lecz stawała się źródłem zdobywania wiedzy, towarzyszem codziennego życia, *vademecum* zawodowym. Trembiński był niewątpliwie jej rzeczywistym użytkownikiem, a nie tylko kolekcjonerem. Książka spełniała nie tylko funkcje użytkowe, ale dostarczała też emocji, przeżyć duchowych, zaspokajała potrzeby intelektualne właściciela, jego rodziny, a może i bliskich znajomych.

Najistotniejszą funkcją biblioteki Trembińskiego była jej przydatność w sprawowaniu funkcji pisarza i sędziego ziemskiego. Był głosicielem prawa, reprezentował urząd, stan szlachecki, dbał o prestiż urzędnika i prawego obywatela. W godnym reprezentowaniu urzędu pomagała mu wiedza, którą czerpał z książek. Przez swoją działalność przyczyniał się do poprawy życia ekonomiczne-

mowski, *Świat rzeczy szlachty*, s. 122, 137; D. Główna, *Książki w inwentarzach*, s. 122. O dziele J.K. Haura, zob. A. Podraza, *Jakub Kazimierz Haur pisarz rolniczy w XVII wieku. Studium z dziejów polskiej literatury rolniczej*, Wrocław 1961; M. Wichowa, *Jakuba Kazimierza Haura dyskurs o pijaństwie na tle wypowiedzi na temat staropolskich autorów*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2015, t. 12, s. 31–43.

⁹⁶ Np. Duhamel de Monceau, *Sposób robienia węglów czyli sztuka węglarska*, Warszawa, Michał Gröll, 1769; *Obserwacje ekonomiczne, czyli reguły gospodarskie*, Łowicz, Drukarnia J.O. Księdza Prymasa Arcybiskupa Gnieźnieńskiego, 1769; J. Ch. Simon, *Informacja praktyczna o paleniu wódek, pędzeniu dobrych alembikowych gorzałek y likierów*, Lwów, August Poser, 1774; W. Wielądko, *Kucharz doskonały*, Warszawa, Michał Gröll, 1783–1786.

⁹⁷ *Lekarstwa rozmaite domowe dla poratowania zdrowia ludzkiego*, [Br. m. i r. dr.]; E.A. Wolff, *Nauka przeciwko ospie dziecinnej*, Warszawa, Michał Gröll, 1774; U.K. Salchow, *Sposób leczenia y zupełnie wykorzenia zarazy na bydło*, Warszawa, Drukarnia Nadworna J.K.Mci, 1780.

⁹⁸ Zob. J. Węglorz, *Zdrowie, choroba i leczenie w społeczeństwie Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Toruń 2015; idem, „Są psi, jest gospodarstwo – około tego się krzątać” *Staropolskie poglądy na zachowanie dobrego zdrowia*, „Prace Historyczne” 2021, t. 148 z. 1, s. 33–47. DOI: <https://doi.org/10.4467/20844069PH.21.003.13680>.

⁹⁹ Por., K. Głombowski, *Nauka o książce nauk o człowieku*, „Studia o Książce” 1973, t. 4, s. 35–36.

go, społecznego i kulturalnego w Lublinie. Był też troskliwym ojcem dbającym o wychowanie córek.

W przygotowaniach do wystąpień publicznych w sądzie, do głoszenia mowy powitalnej przed rozpoczęciem obrad Trybunału, jak pokazują teksty jego autorstwa, studiował literaturę postępowych pisarzy politycznych, takich jak: A. Naruszewicz, F. Bohomolec, prawników: Szczepan Sienicki, Szymon Zagórski czy historyków z J. Długoszem i A. Naruszewiczem na czele. Kolekcja książek i autorskie teksty Trembińskiego zdają się świadczyć, że był człowiekiem kulturalnym, czytającym, dobrze orientującym się w tym, co jest modne w literaturze. Posiadał też podstawową wiedzę w innych dziedzinach, chociaż nie zawsze w aktualnym wydaniu. Zamiłowanie do książek wyniósł zapewne z domu rodzinnego. Rodzina Trembińskich, a także Łubieńskich była światła, a świadczy o tym edukacja jaką mu zapewniono, dzięki której mógł zostać urzędnikiem. Aby móc sprawować określoną funkcję oraz obracać się w odpowiednich sferach musiał znać dobrze przepisy prawne, język polski, łacinę, ale nie tylko. Zgromadzone podręczniki gramatyki języka niemieckiego i francuskiego zdają się świadczyć, że uczył się również tych języków. W rodzinie istniała tradycja szacunku do nauki i do książki. Jego krewny, Aleksander Jan Trembiński był archidiakonem lubelskim, kanonikiem lwowskim, prepozytem i oficjałem chełmskim oraz infulatem zamojskim, który poprzez swoją osobowość mógł mieć wpływ na swego kuzyna¹⁰⁰.

W gromadzeniu książek pomagali mu ludzie z kręgu bliskich znajomych, z którymi łączyły go interesy, a których nazwiska widnieją w spisie majątku ruchomego¹⁰¹. Jest wśród nich pisarz ziemski krakowski Szymon Weryka Darowski¹⁰², a także warszawski bankier Piotr Fergusson Tepper¹⁰³, z którym łączyły go interesy finansowe. Być może przy okazji wyjazdów do Warszawy w sprawach służbowych, i nie tylko, nabywał tam interesujące go książki. Do tego kręgu należy zaliczyć też przedstawicieli lubelskiej palestry, w gronie której znajdowali się między innymi: podkomorzy lubelski i poseł na sejm konwokacyjny w 1764 r. Tomasz Dłuski¹⁰⁴, Alojzy Feliński¹⁰⁵, Ignacy Krasicki¹⁰⁶, który wraz z Ignacym Cetnarem reformował Trybunał lubelski oraz Andrzej Alojzy

¹⁰⁰ J.A. Wadowski, *Kościół lubelskie*, Lublin 2004, s. 134, 178, 181.

¹⁰¹ APL, ACL – RMO, vol. 492, k. 224–262.

¹⁰² APL, ACL – RMO, vol. 492, k. 231. *Urzędnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII. Spisy*, oprac. S. Cynarski i A. Falniowska-Gradowska, Kórnik 1990, s. 219.

¹⁰³ APL, ACL – RMO, vol. 492, k. 233; B. Grochulska, *Wielcy bankierzy Warszawy*, „Wiek Oświecenia” 1988, t. 5, s. 69–90.

¹⁰⁴ W. Konopczyński, *Dłuski Tomasz h. Nałęcz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 5, Wrocław 1977, s. 197.

¹⁰⁵ B. Grochulska, *Wielcy bankierzy Warszawy*, s. 69–90.

¹⁰⁶ A. Grychowski, *Lublin i Lubelszczyzna w życiu i twórczości pisarzy polskich*, Lublin 1974, s. 75–77; M. Dobrowolska, *Trybunał Koronny w Lublinie 1578–1794*, Lublin 1994, s. 40.

Koźmian¹⁰⁷. Tworzyli ją obrońcy, ich pomocnicy oraz urzędnicy kancelarii sądowej¹⁰⁸. Współczesny palestrze w jej końcowym okresie, Jędrzej Kitowicz określa ją w sposób następujący: „imieniem palestry w Polsce oznacza się stan ludzi prawnych, z których jedni są patronami, służący w sprawach prawującym się osobom; drudzy wpisujący do ksiąg publicznych i z nich wypisujący dekreta, manifesta, relacje pozwów i inne transakcje”¹⁰⁹.

Okres, w którym żył, prowadził działalność publiczną i kolekcjonował książki Trembiński to czas ważnych zmian w dziejach kultury książki w Polsce wielu jej wymiarach. Po okresie kryzysu, a w wielu aspektach upadku, rozwijała się sztuka typograficzna, której centrum stała się Warszawa¹¹⁰. Poszerzał się i unowocześniał repertuar wydawniczy, rozwijał handel książką dając szerokie możliwości zakupu książek¹¹¹. Rozprowadzano je i sprzedawano w specjalizujących się w kolportażu książek krajowych i zagranicznych, samodzielnych sortymentowych i sortymentowo-nakładowych księgarniach i tego rodzaju placówkach usytuowanych przy drukarniach. Handlowano nie tylko aktualnymi, współczesnymi wydawnictwami, ale też antykwarycznymi. Gromadziły one książki na zasadzie kupna, komisu, wymiany i prenumeraty. Większe firmy w mniejszych, lokalnych ośrodkach organizowały filie i sprzedaż oferowanych produktów na targach i jarmarkach, które tłumnie ściągali szlachtę¹¹².

Jednym z ważniejszych w Rzeczypospolitej ośrodków handlu księgarskiego był Lublin. Dogodne warunki do prowadzenia tego rodzaju działalności stwarzała panująca w mieście ożywiona wymiana handlowa, wielokulturowość i wielowyznaniowość jego mieszkańców, rozwój drukarstwa i szkolnictwa, obrady Trybunału oraz przychylność władz miejskich. Wszystkie te okoliczności generowały znaczne grono potencjalnych odbiorców książki¹¹³. Wśród ich klientów mógł być również Trembiński.

¹⁰⁷ W. Witkowski, *Lublin trybunalski*, [w:] *Lublin w dziejach i kulturze Polski*, red. T. Radzik i A.A. Witusik, Lublin 1997, s. 139; *Urzędnicy województwa lubelskiego*, s. 116.

¹⁰⁸ P. Dąbkowski, *Palestra i księgi sądowe ziemskie i grodzkie w dawnej Polsce*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny” 1926, t. 3, s. 99–100; I. Lewin, *Palestra w dawnej Polsce*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, 1936, t. 13, z. 1, s. 1–126.

¹⁰⁹ J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Wrocław 1970, s. 175.

¹¹⁰ Zob. *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 3, cz. 2: *Mazowsze z Podlasiem*, oprac. K. Korotajowa, A. Hendzel, J. Krauze-Karpińska i J. Szczepaniec, pod red. K. Korotajowej i J. Krauze-Karpińskiej, Warszawa 2001 (tam artykuły dotyczące warszawskich oficyn typograficznych).

¹¹¹ O kulturze książki w Polsce XVIII w., zob. A. Żbikowska-Migoń, *Książka naukowa w kulturze polskiego Oświecenia*, Wrocław 1977; P. Buchwald-Pelcowa, *»Drukowi winniśmy oświecenie naszego wieku«*. *Rola książki w drodze ku Oświeceniu*, Warszawa 2003; K. Bednarska-Rusajowa, *Uczyć — Bawić — Wychowywać. Książka i jej funkcja społeczna w Polsce w okresie Oświecenia*, Kraków 2004.

¹¹² Zob. J. Szczepaniec, *Drukarnie-księgarstwo*, [w:] *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Wrocław 1977, s. 84–96.

¹¹³ E. Torój, *Z dziejów lubelskiego księgarstwa w XVII wieku*, „Annales UMCS” Sect. FF, 1990, t. 8, 9, s. 141–163; M. Juda, *Kultura książki*, s. 74–76.

Gromadzenie książek w XVIII stuleciu przez przedstawicieli szlachty, zwłaszcza tych, którzy pełnili funkcje publiczne nie było zjawiskiem wyjątkowym. Dowodzą tego badania H. Bogdanow¹¹⁴ odnoszące się do działań w tym zakresie szlachty krakowskiej, Dariusza Głównki¹¹⁵, Edwarda Różyckiego¹¹⁶, Jacka Puchalskiego¹¹⁷ czy Stanisława Jerzego Gruczyńskiego¹¹⁸. Ich wyniki wskazują, że właściciele księgozbiorów łączyła chęć posiadania książek w domu, co wskazuje na ich rzeczywiste wykorzystanie, chociaż też wiele pozycji mogło mieć charakter tylko potencjalnej lektury. Widoczne jest również podobieństwo w doborze treściowym księgozbiorów. Gromadzono bowiem przede wszystkim współczesną literaturę dotyczącą ważnych problemów życia społecznego i codziennego, czytanie tego co było modne, ale i potrzebne by dorównać światłym umysłom.

Książkowa kolekcja Trembińskiego wybija się jednak ponad przeciętny księgozbiór szlachecki, zarówno pod względem liczby pozycji wydawniczych¹¹⁹, jak i ich wartości oraz praktycznego wykorzystania. Jej właściciel, autor „mów” głoszonych przed wielkim audytorium potrzebował odpowiedniej książki, która była źródłem jego erudycji. Można zatem stwierdzić, że miała ona charakter praktyczny, zaspokajający potrzeby intelektualne i duchowe, jakie dyktowało współczesne życie. Tym, co go wyróżnia, to brak tak popularnych w innych tego typu kolekcjach kalendarzy¹²⁰.

Nie wiadomo, jakie były losy biblioteki po śmierci Trembińskiego. Mogła trafić w całości do jednego ze spadkobierców lub też, co było częstym zjawiskiem, ulec rozproszeniu między ich większą liczbę. Jeden z egzemplarzy, opatrzony notą proveniencyjną „Trembiński” przechowywany jest obecnie w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie¹²¹.

¹¹⁴ H. Bogdanow, *Literatura społeczno-polityczna*; eadem, *Literatura piękna*; eadem, *Piśmiennictwo religijne*.

¹¹⁵ D. Głównka, *Książki w inwentarzach*.

¹¹⁶ E. Różycki, *Księgozbiory szlachty na południowo-wschodnich ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 2014, t. specjalny: *Studia ofiarowane Profesorowi Józefowi Wojakowskiemu w sześćdziesięciolecie urodzin*, s. 51–61.

¹¹⁷ J. Puchalski, *Literatura polityczna*.

¹¹⁸ S.J. Gruczyński, *Księgozbiór i zainteresowania czytelnicze Ewarysta Andrzeja Kuropatnickiego 1734–1788*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” ser. A, 1973, t. 28, s. 40–41.

¹¹⁹ Z. Mikolejko za największe uznaje księgozbiory mieszczan poznańskich liczące ponad 100 woluminów, zob. Z. Mikolejko, *Problematyka badań nad księgozbiorami mieszczan poznańskich XVIII wieku*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, t. 6, s. 19–20. Księgozbiory szlachty krakowskiej to zbiory „od kilku do kilkuset tomów, powyżej 100 tomów jest tylko 7 księgozbiorów, a reszta, a więc prawie druga połowa, to drobne zbiorki poniżej 10 książek”, zob. H. Bogdanow, *Piśmiennictwo religijne*, s. 87. Księgozbiór Krzysztofa Opalińskiego z XVII w. liczył 150 woluminów, zob. *Kolekcje historyczne*, s. 135–191.

¹²⁰ H. Bogdanow, *Kalendarze w księgozbiorach szlachty krakowskiej w XVIII wieku jako wyraz jej zainteresowań czytelniczych*, „Studia o Książce” 1989, t. 18, s. 109–117.

¹²¹ S. Dąbrowski, *Gramatyka francuska i polska* (zob. przypis 91).

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Państwowe w Lublinie [APL]:

Acta castrensia Lublinensia – Inscriptiones [ACL – I], vol. 174, vol. 175, vol. 176, vol. 177, vol. 190.

Acta castrensia Lublinensia – Relationes [ACL – RMO], vol. 262, vol. 449, vol. 492.

Acta terrestria Lublinensia – Liber Relationum [ATL – LR], vol. 207/58/72.

Źródła drukowane

Czajkowski B., *Kazanie podczas pogrzebu [...] Jacka hrabi Trembińskiego, sędziego ziemskiego lubelskiego [...] dnia 10 czerwca roku 1786 miane*, Lublin, w Drukarni Uprzywilejowanej J.K.Mości XX. Trynitarzów, [po 10 VI 1786].

Mowa [...] Jacka Trembińskiego, sędziego ziemskiego lubelskiego przy oddawaniu łaski miana, [w:] *Ordinatio iudiciorum ordinariorum generalium Tribunalis Regni Lublinensis [...] die 11 mensis Aprilis Anno 1782*, [b.m., dr., Lublin, Druk. Trynitarzy, po 11 IV 1782].

Mowa w czasie reassumpcyi [...] i oddania łaski marszałkowskiej dnia 4-tego [...] kwietnia 1785 roku przez [...] Jacka Trembińskiego [...] miana, [w:] *Ordinatio iudiciorum ordinariorum generalium Tribunalis Regni Lublinensis [...] die 4-ta mensis Aprilis in reassumptio iudiciorum Anno D-ni 1785*, Lublin, Typis Sacrae Regiae Maiestatis in Collegio PP. Trinitariorum, [po 8 IV 1785].

Urzędnicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy, oprac. H. Gmiterek i R. Szczygieł, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992.

Urzędnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII. Spisy, oprac. S. Cynarski i A. Falniowska-Gradowska, Kórnik 1990, s. 219.

Urzędnicy województwa lubelskiego XVI–XVIII wieku. Spisy, oprac. W. Kłoczewski i W. Urban, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1981.

Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy, oprac. K. Przyboś, Wrocław 1987.

Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy, oprac. K. Chłapowski i A. Falniowska-Gradowska, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1993.

Opracowania

Ausz M., *Szkoły pijarskie na Lubelszczyźnie w wiekach XVII–XIX*, Lublin 2006.

Barycz H., *Dzieje nauki w Polsce w epoce Odrodzenia*, Warszawa 1957.

Bednarska-Ruszałowa K., *Uczyć – Bawić – Wychowywać. Książka i jej funkcja społeczna w Polsce w okresie Oświecenia*, Kraków 2004.

Bednarski S., *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków 1933.

Biegański S., *Szkoły pijarskie w Polsce: na pamiątkę 300-tej rocznicy Zgromadzenia ks. Pijarów*, Lwów 1898.

Bieńkowska B., *Inwentarze księgozbiorów prywatnych jako źródła do badań nad dziejami czytelnictwa*, „Studia o Książce” 1989, t. 18, s. 65–75.

Bogdanow H., *Kalendarze w księgozbiorach szlachty krakowskiej w XVIII wieku jako wyraz jej zainteresowań czytelniczych*, „Studia o Książce” 1989, t. 18, s. 109–117.

- Bogdanow H., *Literatura piękna jako wyraz zainteresowań szlachty krakowskiej w XVIII wieku*, „Studia o Książce” 1975, t. 5, s. 129–159.
- Bogdanow H., *Literatura społeczno-polityczna jako wyraz zainteresowań szlachty krakowskiej w XVIII w.*, „Studia o Książce” 1972, t. 3, s. 345–374.
- Bogdanow H., *Piśmiennictwo religijne w księgozbiorach szlachty krakowskiej w XVIII wieku jako wyraz jej zainteresowań czytelniczych*, [w:] *Problemy kultury literackiej polskiego Oświecenia. Studia*, pod red. T. Kostkiewiczowej, Wrocław 1978, s. 83–117.
- Borkowska U., *Hagiografia polska (wiek XVI–XVIII)*, [w:] *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2: *Od Odrodzenia do Oświecenia*, cz. 1: *Teologia humanistyczna*, pod red. M. Rechowicza, Lublin 1975, s. 471–504.
- Buchwald-Pelcowa P., *»Drukowi winniśmy oświecenie naszego wieku«. Rola książki w drodze ku Oświeceniu*, Warszawa 2003.
- Dąbkowski P., *Palestra i księgi sądowe ziemskie i grodzkie w dawnej Polsce*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny” 1926, t. 3, s. 1–111.
- Dobrowolska M., *Trybunał Koronny w Lublinie 1578–1794*, Lublin 1994.
- Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 3, cz. 2: *Mazowsze z Podlasiem*, oprac. K. Korotajowa, A. Hendzel, J. Krauze-Karpińska i J. Szczepaniec, pod red. K. Korotajowej i J. Krauze-Karpińskiej, Warszawa 2001.
- Dumanowski J., *Świat rzeczy szlachty wielkopolskiej w XVIII wieku*, Toruń 2006.
- Dymmel A., *Księgozbiory domowe w Lublinie w pierwszej połowie XIX wieku*, Lublin 2013.
- Głombiowski K., *O funkcjonalną koncepcję nauki o książce*, „Studia o Książce” 1970, t. 1, s. 5–24.
- Głombiowski K., *Nauka o książce nauką o człowieku*, „Studia o Książce” 1973, t. 4, s. 26–40.
- Głombiowski K., *Problemy historii czytelnictwa*, Wrocław 1966.
- Główka D., *Książki w inwentarzach pośmiertnych szlachty ziemi zakroczymskiej w XVIII w.*, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, 2020, t. 29 z. 1, s. 119–128.
- Gmiterek H., *Lublin w stuleciach XVII i XVIII wieku*, [w:] *Lublin, dzieje miasta*, t. 1: *Od VI do końca XVIII wieku*, Lublin 2008, s. 91–165.
- Grabski A.F., *Zarys historii historiografii polskiej*, Poznań 2005.
- Grabski A.F., *Dzieje historiografii*, Poznań 2006.
- Grochulska B., *Wielcy bankierzy Warszawy*, „Wiek Oświecenia” 1988, t. 5, s. 69–90.
- Gruczyński S.J., *Księgozbiór i zainteresowania czytelnicze Ewarysta Andrzeja Kuropatnickiego 1734–1788*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego” ser. A, 1973, t. 28, s. 40–41.
- Grychowski A., *Lublin i Lubelszczyzna w życiu i twórczości pisarzy polskich*, Lublin 1974.
- Historia nauki polskiej*, t. 2, wstęp i red. B. Suchodolski, Wrocław 1970.
- Historia państwa i prawa Polski*, t. 2: *Od połowy XV wieku do r. 1795*, pod red. J. Bardacha, Warszawa 1966.
- Jemioł P., *Biblioteki parafialne dekanatów krakowskich: Lelów i Wolbrom w XVIII w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2012, t. 98, s. 121–148.

- Juda M., *Akta wizytacyjne jako źródło do dziejów księgozbiorów historycznych. Na przykładzie akt dekanatu chełmskiego z XVIII i początku XIX wieku*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2016, t. 10, s. 107–118.
- Juda M., *Księgozbiór rajcy i aptekarza Pawła Soldadiniego. Przyczynek do dziejów kultury intelektualnej mieszczaństwa krakowskiego pierwszej połowy XVIII wieku*, [w:] *O etosie książki. Studia z dziejów bibliotek i kultury czytelnictwa*, red. T. Wilkoń, Katowice 2017, s. 49–66.
- Juda M., *Kultura książki na Lubelszczyźnie w czasach staropolskich. Zarys problematyki*, [w:] *Książki i Historia. Księga Jubileuszowa ofiarowana dr. Zdzisławowi Bieleniowi z okazji 50-lecia nieprzerwanej pracy w Bibliotece im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie*, Lublin 2008, s. 65–80.
- Juda M., *Trembiński Jacek*, [w:] *Słownik biograficzny miasta Lublina*, red. nauk. P. Jusiak, M. Sioma, J. Ternes, t. 4, Lublin 2014, s. 260–262.
- Kicińska U., *Wzorzec szlachcianki w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII w.*, Warszawa 2013.
- Kitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Wrocław 1970.
- Klemensiewicz M., *Oświecenie*, Warszawa 2008.
- Kolekcje historyczne. Księgozbiory szlacheckie XVI–XVII wieku*, Warszawa 2004.
- Konopczyński W., *Dłuski Tomasz h. Nałęcz*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 5, Wrocław 1977, s. 197.
- Kossowska K., *Polska myśl pedagogiczna pod koniec XVIII wieku wobec zmian w kształceniu i wychowaniu kobiet*, „Humanum. Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne”, 2018, t. 30 (3), s. 109–121.
- Kostecki J., *Dzieje czytelnictwa w Polsce (do roku 1945)*, [w:] *Ludzie i książki. Studia historyczne*, red. J. Kostecki, Warszawa 2006, s. 11–31.
- Kot S., *Historia wychowania*, t. 1: *Od starożytnej Grecji do połowy wieku XVIII*, t. 2: *Wychowanie nowoczesne: od połowy wieku XVIII do współczesności*, Warszawa 2010.
- Kracik J., *Biblioteki parafialne a prywatne księgozbiory duchowieństwa. Dekanat Nowa Góra w XVII–XVIII w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1976, t. 32, s. 249–271.
- Królikowska A., *Kształcenie nauczycieli dla jezuickich szkół średnich w Polsce od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2019.
- Kukło C., *Badania nad historią kobiet w Polsce w XVI–XVIII wieku w latach 2011–2020. Niezmienna atrakcyjność, ale czy nowe pytania?*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Historia” 2020, t. 107, s. 13–57, DOI: <https://doi.org/10.18778/0208-6050.107.02>.
- Kwiatkowska M., *Z dziejów biblioteki szkoły pijarskiej w Piotrkowie Trybunalskim 1675–1833(1864)*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Librorum” 1991, t. 2, s. 75–96.
- Lewin J., *Palestra w dawnej Polsce*, „Pamiętnik Historyczno-Prawny”, 1936, t. 13, z. 1, s. 1–121.
- Libera Z., *Oświecenie*, Warszawa 1974.
- Litak S., *Historia wychowania*, t. 1: *Do Wielkiej Rewolucji Francuskiej*, Kraków 2010.
- Migoń K., *Bibliologia – nauka o kulturze książki*, [w:] *Encyklopedia książki*, pod red. A. Żbikowskiej-Migoń i M. Skalskiej-Zlat, t. 1: *Eseje A–J*, Wrocław 2017, s. 23–32.
- Migoń K., *Księgoznawstwo wobec historii nauki*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1972, t. 8, s. 25–36.

- Migoń K., *Nauka o książce. Zarys problematyki*, Wrocław 1984.
- Mikelarena Peña F., *La cultura libraria en la Navarra rural entre 1750 y 1849*, „Historia Contemporánea” 2007, t. 34, p. 283–322.
- Mikołajko Z., *Problematyka badań nad księgozbiorami mieszczańskimi XVIII wieku*, „Z badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1981, t. 6, s. 5–40.
- Mirek M., *Pietas et Litterae. Wpływ kolegium pijarów w Podolińcu na rozwój dawnego szkolnictwa*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 2020, t. 114, s. 215–263, DOI: <https://doi.org/10.31743/abmk.11777>.
- „Monitor” 1765–1785. Wybór, oprac. i wstęp E. Aleksandrowska, Wrocław 1976.
- Mornet D., *Les enseignements des bibliothèques privées*, „Revue d'Histoire Littéraire de la France” 1910, t. 17, s. 449–496.
- Motywy religijne w twórczości pisarzy polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Lublin 1995.
- Niesiecki K., *Herbarz Polski*, t. 9, Lipsk 1842.
- Nieznanowski S., *Z badań nad czytelnictwem staropolskim na Lubelszczyźnie*, [w:] *Z dziejów życia literackiego w Polsce XVI–XVII wieku*, Wrocław 1980, s. 247–259.
- Nikliborcowa A., *Literatura Francji feudalnej (do końca wieku XVIII)*, [w:] *Dzieje literatur europejskich*, pod red. W. Floryana, t. 1, Warszawa 1977, s. 581–691.
- Panuś K., *Kaznodziejstwo*, t. 2: *Kościół w Polsce od średniowiecza do baroku*, Kraków 2022, s. 313–474, DOI: <https://doi.org/10.21306/9788376432328>; t. 3: *Kościół w Polsce od oświecenia do współczesności*, Kraków 2022, s. 8–136, DOI: <https://doi.org/10.21906/9788376432335>.
- Piechnik L., *Przemiany w szkolnictwie jezuickim w Polsce XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne” 1977, t. 25 z. 2, s. 31–63.
- Podraza A., *Jakub Kazimierz Haur pisarz rolniczy w XVII wieku. Studium z dziejów polskiej literatury rolniczej*, Wrocław 1961.
- Prasa polska w latach 1661–1864*, red. J. Łojek, Warszawa 1976.
- Puchalski J., *Literatura polityczna w siedemnastowiecznych księgozbiorach szlachty koronnej w świetle produkcji wydawniczej krajowych oficyn drukarskich z lat 1501–1732*, „Z badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 1993, t. 15: *Zbiory Rozproszone*, s. 43–83.
- Religijność literatury polskiego baroku*, red. Cz. Hernas, M. Hanuniewicz, Lublin 1995.
- Różycki E., *Księgozbiory szlachty na południowo-wschodnich ziemiach dawnej Rzeczypospolitej*, „Z badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” 2014, t. specjalny: *Studia ofiarowane Profesorowi Józefowi Wojakowskiemu w sześćdziesięciolecie urodzin*, s. 51–61.
- Rudnicka J., *Biblioteki mieszczańskie warszawskie za Stanisława Augusta*, [w:] *Warszawa XVIII wieku*, t. 2, Warszawa 1973, s. 125–163.
- Słowiński J., *Rozwój pisma łacińskiego w Polsce XVI–XVIII wieku*, Lublin 1992.
- Spruta J., *Edukacja klas niższych w jezuickich kolegiach Rzeczypospolitej od XVI do XVIII wieku*, „Nauczyciel i Szkoła” 2010, t. 3 (48), s. 27–46.
- Szady J., *Inwentarz księgozbiorów parafialnych z drugiej połowy XVIII wieku – nowa metoda edycji*, „Journal: Textus et Studia” 2016, nr 1(5), s. 77–91, DOI: <https://doi.org/10.19265/TES.2016.01577>.

- Szczepaniec J., *Drukarstwo – księgarstwo*, [w:] *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowiczowa, Wrocław 1977, s. 84–96.
- Szczygielski W., *Łubieński Florian*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 18, Wrocław 1973, s. 480–481.
- Ślusarska M., *Kaznodziejstwo epoki stanisławowskiej – inspiratorzy, twórcy, odbiorcy*, 1995, „Napis” ser. 2, s. 101–117.
- Torój E., *Inwentarze ksiąg lubelskich introligatorów z pierwszej połowy XVII wieku*, Lublin 2000.
- Torój E., *Inwentarze księgozbiorów mieszczan lubelskich z lat 1591–1678*, Lublin 1997.
- Torój E., *Inwentarze ksiąg mieszczan lubelskich z pierwszej połowy XVIII wieku*, „Folia Bibliologica. Biuletyn Biblioteki Głównej UMCS” 1996–1997, t. 44–45, s. 7–29.
- Torój E., *Z dziejów lubelskiego księgarstwa w XVII wieku*, „Annales UMCS” Sect. FF, 1990, t. 8,9, s. 141–163.
- Wadowski A., *Kościół lubelskie*, Lublin 2004.
- Węglorz J., *Zdrowie, choroba i leczenie w społeczeństwie Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, Toruń 2015.
- Węglorz J., „*Są psi, jest gospodarstwo – około tego się krzątać*” *Staropolskie poglądy na zachowanie dobrego zdrowia*, „Prace Historyczne” 2021, t. 148 z.1, s. 33–47. DOI: <https://doi.org/10.4467/20844069PH.21.003.13680>.
- Wichowa M., *Jakuba Kazimierza Haura dyskurs o pijaństwie na tle wypowiedzi na temat staropolskich autorów*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2015, t. 12, s. 31–43.
- Witkowski W., *Lublin trybunalski*, [w:] *Lublin w dziejach i kulturze Polski*, red. T. Radzik i A.A. Witusik, Lublin 1997, s. 129–141.
- Wkład Jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Poznań 2004.
- Wkład Pijarów do nauki i kultury w Polsce*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa 1993.
- Żbikowska-Migoń A., *Książka naukowa w kulturze polskiego Oświecenia*, Wrocław 1977.

Zasoby internetowe

<https://www.worldcat.org> [dostęp: luty 2023 – kwiecień 2023].

<https://estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/> [dostęp: luty 2023 – maj 2023].

Daniel Defoe <https://www.nndb.com/people/759/000026681/> [dostęp: 15.05.2023].

Maria Juda – historyk książki, profesor w Instytucie Nauk o Kulturze Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zainteresowania badawcze: kultura dawnej książki drukowanej, dzieje dawnego druku europejskiego i polskiego, dzieje pisma drukowanego, księgozbiory historyczne, architektura dawnej książki, edytorstwo historyczne.

e-mail: maria.juda@mail.umcs.lublin.pl